

Незалежність як умова політичного самовизначення народу

А. О. Селіванов

*доктор юридичних наук, професор, академік
НАПрН України, заслужений юрист України*

Довгі часи історії були насичені важкими випробуваннями для українського народу, який споконвічно прагнув до свого суверенітету, незалежності від будь-яких пригноблюючих сил – правителів, царів та політичних режимів інших національних держав. Кривавими плямами повстань, національних непокор позначений шлях до самостійної, незалежної держави. Історики-правознавці та конституціоналісти продовжують дослідження проблематики незалежної України, шукають відповіді на складні питання суверенітету народу, державного суверенітету, організації влади у нових умовах конституційного порядку, проводять аналіз досягнутого рівня прав і свобод людини, які мають бути критерієм демократичної суверенної держави. Усе це відображає суспільні процеси для країни, яка має сьогодні всі ознаки національної самостійності. Проте багато питань постають перед кожною людиною, яка усвідомлює себе частиною відкритого, вільного суспільства, де визнаються її природні права, коли закарбовано, що тільки у такому суспільстві вона має право бути суддею у своїй власній справі і в частині, що стосується права на думку, і цим вона ніколи не поступиться. Невипадково такий концепт в антології лібералізму викликає амбіційні запитання: яка користь цій людині від свого суспільства, якщо

воно не має змоги для відновлення її права? Чи не тому обставини вищого порядку самовизначення суспільства, яке визнає себе незалежним, диктують мотивацію руху суспільних сил до незалежності і створення суверенної держави? У такий спосіб права кожного індивіда стають спільним надбанням суспільства, і він стає під захист сили суспільства, частиною якого він є, віддаючи йому перевагу та доповнюючи свою власну силу [1, с. 476]. Отже, прагнення до незалежності як суспільства, так і держави, були і є головною мотивацією активного руху народу до політичної самовизначеності. Це важливо усвідомлювати при такому політико-юридичному дискурсі щодо держави, яку видається можливим оцінити через сутність іншої держави (гегемона-правителя), залежної від волі іншого, як політичного суб'єкта, який скеровує всі процеси у підлеглий державі. Дуже слушну характеристику залежної держави дали науковці-прихильники лібералізму у таких її ознаках: вона підкоряється сильній державі, яка, вдаючись до страт, робить те, від чого холоде кров у жилах людини; вона планомірно і методично здійснює вбивства, оскільки для залежних держав і народів – це несправедливі війни, що призводять до підкорення та поневолення слабких та невеликих народностей великими й могутніми націями. Звичайно, що держава завжди ґрунтується на силі та саме її вона ставить понад усе; як утілення сили, вона вимагає від усіх поклоніння перед нею. Природно, що новітня історія України дала широкий матеріал для характеристики підвладної, несамостійної України, коли про її суверенітет, повновладдя народу можна було лише мріяти, а хто осмілювався заявити про незалежність, а таких було тисячі, якщо не мільйони, були суворо покарані, придушені за суть такої крамольної ідеї.

Для юристів минулих часів (до 90-х років ХХ-го століття) політичне самовизначення української нації, встановлення канонів самостійної держави були напівлегальним приєднанням їх позицій до суспільної думки, яка складалась під впливом бурхливих історичних подій в Україні, що привело до політичних декларацій загальноновизнаного положення незалежності України.

Саме народ спромігся у ті часи активно впливати на хід політичного життя в Україні, і тільки йому належить заслуга «політичного самоврядування», оскільки абсолютизм і деспотичне правління призвели до хронічної дисгармонії в цьому сенсі уряду і народу. Слід враховувати і той факт, що історично автократія, режим одноособової влади не можуть бути тривалими, якщо вони не спираються на безсвідому санкцію значної частини народу. В цьому слід і сьогодні шукати смисл відомого історичного афоризму, який колись народився в політичному житті американського народу: кожен народ має уряд, якого він заслуговує.

Природа створення незалежної, самостійної держави корениться в тому, що у період 1990 р. вже існувало загальне піднесення всіх політичних і суспільно громадських кіл, яке спонукало появу нового державно-правового мислення, коли Верховна Рада Української РСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), а далі було проголошено Акт незалежності України (24 серпня 1991 р.).

Цікаво відмітити, що погляди депутатського корпусу в ті роки на державу та право були сформовані під впливом партійно-політичних постулатів радянської системи права та системи союзно-республіканського законодавства. Вони в своїй основі містили соціалістичну доктрину загальнонародного права, загальнонародної власності, пріоритети державних інтересів над інтересами особи і громадянина, що видавалось тоді нормальним у психології як суспільства, так і делегованих до парламенту його представників. Сьогодні інша ситуація і нікого не хвилює, що звузилась стрічка розробки і прийняття державотворчих законів України, а людину більше турбує її добробут, усвідомлення цінностей демократичного суспільства, національної гідності і перспектив для сучасного молодого покоління. Тому це природно віддзеркалює спосіб життя широких соціальних верств, національно-державні погляди і ставлення населення до нових соціально-економічних процесів в Україні від часу набуття нею статусу незалежної держави.

Ми всі є учасниками унікальних подій та перетворень, які змінювали старі образи українського менталітету, привносили з собою нові поняття. Вищу роль відіграє тепер принцип народовладдя, верховенство народного суверенітету, який є єдиним правоутворюючим для влади джерелом. Народ вже не задовольняється рефлексамі об'єктивного правопорядку, а вимагає від влади гарантій і рішучого захисту його прав. Владоспроможність народу стає все більше популярною ідеєю демократичної держави, а верховенство Конституції відображає реальне мислення суспільства, коли йдеться про права і свободи людини. Народ відкидає культ виключної і безжалісної державної сили, і це все більше відображається на правовій свідомості правлячих

суб'єктів влади. Отже, в сучасний період політична самовизначеність народу все більше зростає, набуває тенденції реального втілення у відносинах з державою. Завдяки Декларації про державний суверенітет України, була реалізована можливість обрати правильний шлях організації, підготовки і прийняття нової Конституції України. Декларація була визначальною віхою конституційного процесу в Україні, а її основні положення з деякою модифікацією, як слушно відзначає академік Ю. С. Шемшученко, стали елементами практично всіх численних офіційних та альтернативних проектів Основного Закону і самої Конституції України [2, с.154].

Протягом трьох етапів конституційного процесу, коли у грудні 1991 р. відбувся Всеукраїнський референдум, який підтвердив незалежний і суверенний розвиток України, Верховною Радою була створена Конституційна комісія.

Її очолив обраний Президент України Л. М. Кравчук (співголова). Другим було призначено Голову Верховної Ради України І. С. Плюща, а всю підготовчу роботу доручено вченим і практикам на чолі з проф. Л. П. Юзьковим. Всенародне обговорення підготовленої ними Концепції, а також проекту Конституції проходило за широкою участю зацікавлених громадян. Тільки до Верховної Ради України надійшло з 15 липня по 1 грудня 1992 р. понад 47 тисяч зауважень і пропозицій. Всіма процесами підготовки і доопрацювання проектів керувала Верховна Рада і, маючи бажання отримати повноцінний політичний документ, було проведено спеціальне засідання 8 жовтня

1993 р. Далі з'явився новий проект Конституції України в редакції від 26 жовтня 1993 р. Але тоді керівництву країни не вистачило взаємодомовленості і політичної волі, щоб Верховна Рада прийняла досить оригінальну структуру конституціоналізму в Україні. Конституційний процес завершився у ніч з 27 на 28 червня, коли акт політичної самовизначеності Українського народу – Конституція 1996 року була прийнята Верховною Радою України. Тоді у парламентському залі пролунали знаменні слова відомого політика – народного депутата Є. К. Марчука: «І нас зрозуміє світ. Через 4-5 годин зійде сонце. І, якщо ми, як держава, вийдемо зі сходом сонця з новою Конституцією, то це буде найвища ціна всім нам. І весь світ (я в тому переконаний), який також з нетерпінням чекає прийняття Україною нової Конституції, теж сприйме це як схід сонця в Українській державі» [3, с. 8].

Так завершився конституційний процес, який відобразив складний шлях від Декларації про державний суверенітет, Акта проголошення незалежності України до Конституції України 1996 р. Як можна характеризувати невеликий історичний період набуття Україною незалежності і утворення власної держави з фундаментальною конституційною основою? Проглядаються, насамперед, п'ять важливих досягнень, які можна вважати конституційними надбаннями Українського народу. По-перше, суспільство конституційним шляхом отримало гарантії незалежності, що знаменують знаряддя для проведення реформаторської розбудови держави. По-друге, Україна, як демократична республіка утверджується через визнання суспільством своєї держави, яка отримала політичне самовизначення зі статусом конституційної держави, мета якої є забезпечення (служіння)

інтересам Українського народу як суверенна, правова, соціальна держава. Тож головна ознака конституційної держави, яка відрізняє такий тип держави, втілена у реальність, оскільки визнається верховенство і недоторканність конституційного ладу, змінювати який має право виключно народ через всеукраїнський референдум. Саме конституційна держава змушує, або більшою мірою, пом'якшує подвійність правлячих і керованих в суспільстві й намагається створити з тих та інших єдине організоване політичне ціле. Єдність влади і народу в сучасний період – одна із найгостріших проблем досягнення балансу інтересів, але це можливо, коли Український народ сприйме нову ідею про конституційну державу, її функції і природу державної влади при максимальній співучасті суспільства у здійсненні конституційного режиму і забезпечення реального народовладдя.

По-третє,

*у незалежній державі
вирішення всіх політичних
питань, які безпосередньо
стосуються громадян
України, має проводитися
за взаємодомовленістю,
що вказує на історично
підтверджену форму –
Суспільного Договору,
яким з часів Ж.-Ж. Руссо,
Ж. П. Марата вважалось
конституювання основних
свобод суспільства і людини.*

Введення такого інституту як договірні умови між народом (єдиним джерелом влади) і публічною владою (в особі органів держави і місцевого самоврядування), очевидно створить умови ефективного і легітимного керівництва в країні,

розпоряджання землею, природним багатством, надрами і т. ін., власником яких є Український народ. Адже тільки він може уповноважити публічні органи влади розпоряджатися владними об'єктами від імені власника – народу. Це буде свідчити, що в країні створена конституційно-правова основа стабільності, гарантована морально-психологічна єдність народу, піднесення його духовності.

По-четверте, важливим чинником забезпечення незалежності держави завжди виступав принцип взаємодії усіх вищих і місцевих органів влади, які, відкидаючи політичні амбіції самостійної сфери правління в державі, мають об'єднувати зусилля, діяти синхронно в інтересах всебічного розвитку і зміцнення України. Український народ та його добробут повинні стати метою реалізації завдань політичного режиму, і тому консолідуючою основою класична доктрина у Франції, зокрема, підносила конституційний характер держави до народного суверенітету, коли воля народу втілюється як вирішальна сила у прийнятті найважливіших рішень державними органами, які безпосередньо стосуються фундаментальних цінностей Конституції, в якій мають бути закріплені не тільки права людини, а й самого народу. В сучасних умовах особливого значення набуває ідея введення кон-

ституційних принципів, які створюють політичний режим владоспроможності народу, механізмів для реального народоуправства.

По-п'яте,

незалежність України відкриває широкий простір для піднесення всіх духовних сил народу, розвитку його самобутньої і неповторної культури, яка часто нехтувалась або виставлялась як сурогат різних видів асиміляції з іншими культурами.

Конституційна визначеність спрямовує в цьому напрямку державу, для якої чітко вказуються конституційні орієнтири проведення і забезпечення державної політики. Адже Конституція є тим найважливішим суспільним регулятором, завдяки якому держава та суспільство перестають бути залежними від світогляду політичних діячів, партійно-політичних програм, створюючи прийнятне для людини і суспільства середовище поваги та піднесення національних традицій і звичаїв, які відповідають самій сутності незалежності країни.